

EINO MURTORINNE

Kirkkojen valvonta Itä-Euroopan sosialistimaiden ongelmana

USKONTOASIAIN VIRASTOJEN SYNTY

Neuvostojoukkojen miehitettyä itäisen Keski-Euroopan alueet toisen maailmansodan loppuvaiheessa paikallisen väestön keskuudessa herätti hämmästyttä se, etteivät miehittäjät vastoin odotuksia räjäyttäneet kirkkoja eivätkä kieltäneet edes jumalanpalvelusten järjestämistä. Entinen ortodoksisen pappisseminaarin oppilas Josif Vissariomovitš Džugašvili, alias Josef Stalin osoitti näin tuntevansa uskonnon merkityksen ja tiesi kokemuksestaan, että avoin uskonvaino johtaisi helposti vain päinvastaiseen tulokseen. Saipa uskonnonharjoituksen vapaus sittemmin muodollisesti myös perustuslain suojan kaikissa Itä-Euroopan sosialistissa maissa. Tämä perustui epäilemättä myös Stalinin sodan aikana alulle panemaan uuteen uskontopolitiikkaan, joka aiemmasta poiketen tähtäsi paitsi sovitteluun omaa maataan kohtaan lojaaliksi osoittautunutta Venäjän ortodoksisista kirkkoa kohtaan ja uskonnon käyttämiseen kansallishengen vahvistajana ”suuressa isänmaallisessa sodassa” myös sen käyttämiseen ekspansiivisen valloituspolitiikan välineenä suhteessa valloitetuihin alueisiin ja länsimaisiin epäilijöihin.

Stalinin uuteen uskontopolitiikkaan nojaava toimintamalli herätti ainakin eräiden Itä-Euroopan maiden kommunistijohtajien piirissä ärtymistä.

Olivathan he aiemmin sisäistäneet sekä marxilaisuuden ideologisen uskonnonvastaisuuden että leniniläisen ja varhaisemman stalinilaisen kirkkopoliitiikan hyisen perinteen. Toisaalta pettymystä lisäsi se, että ylikansalliseksi tunnustautuvien kirkkojen saama perustuslain suoja muodosti jo sellaisenaan kommunistisen valtion totaalista valtaa rajoittavan tekijän. Kristillisen sanomansa muodossa kirkot tahtomattaankin kyseenalaistivat myös kommunistisen valtion ideologisen totuusmonopolin.

Kirkkojen jääminen eräänlaisiksi aukoiksi eli avoimiksi ikkunoiksi suljetuiksi muodostuvien kansandemokraattisten valtioiden piirissä pakotti-kin sikäläiset valtiot ryhtymään varsin pian toimiin valtiollisen valvonnan ulottamiseksi kirkkoihin ja uskonnollisiin yhteisöihin. Niinpä kaikki Itä-Euroopan sosialistiset maat katsoivat tarpeelliseksi perustaa kohta valtakautensa alussa hallitustensa yhteyteen uskontoasiain virastot hoitamaan valtion ja kirkon välisiä suhteita ja valvomaan, että kirkot noudattivat asianomaisen maan lakeja. Valvonta saattoi sittemmin ulottua koskemaan myös kirkon uskonnollista toimintaa, jopa yksityisten seurakuntalaisten vakaumusta. Järjestelmän esikuva tuli Neuvostoliitosta. Stalinin uusi uskontopolitiittinen avaus oli jo sodan aikana, vuonna 1943 johtanut kirkon saaman toiminnallisen hyväksynnän kanssa

myös uuden Uskonnollisten asiain neuvoston perustamiseen, jonka oli määrä hoitaa valtion ja kirkon uusimuotoisia suhteita.

Eri sosialististen maiden hallintoon perustetut uskontoasiain virastot poikkesivat jo nimisiensä puolesta hieman toisistaan. Neuvostoliiton Uskonnollisten asiain neuvoston asemesta esimerkiksi Tšekkoslovakiassa kyseinen virasto sai nimen Kirkollisten asiain valtiollinen virasto, Saksan demokraattisessa tasavallassa nimen Kirkollisasiain valtiosihteeristö, Unkarissa Valtiollinen kirkollisvirasto, Puolassa Tunnustuskuntien asiain virasto ja niin edelleen. Olipa Neuvostoliiton osavaltioilla kullakin oma uskonnollisten asiain virastonsa ja viranomaisensa. Myös kyseisten virastojen asema ja niiden johtavien viranomaisten status poikkesivat jossakin määrin toisistaan maan historiasta sekä sen poliittisesta ja sikäläisten kirkkojen asemasta riippuen. Eroavuuksista huolimatta uskontoasiain virastojen yhtenevänä tehtävänä oli huolehtia siitä, että kirkkopoliittikkaan liittyvät toiminnot olivat sopusoinnussa hallituksen harjoittaman sisä- ja ulkopoliittisen suuntauksen kanssa. Siten kirkkopoliittikka oli osa kyseisten maiden yleiselle suuntaukselle alistettua politiikkaa. Kirkkopoliittisten tavoitteiden ja konkreettisten toimien tuli olla yhdensuuntaiset maan sisä- ja ulkopoliittisten päämäärien ja niihin tähtäävien toimien kanssa.

Varsin yhtenäisestä teoreettis-maailmankatsomuksellisesta perusnäkemyksestä huolimatta pyrkimys yhdensuuntaisiin ratkaisuihin kirkko- ja uskontokysymyksessä ei kuitenkaan muodostunut ongelmattomaksi. Tähän vaikutti kyseisten sosialistimaiden historiallisten lähtökohtien erilaisuus sekä kussakin maassa toimivien kirkkokuntien ja uskonnollisten yhteisöjen erilainen koko ja luonne. Kun toisissa valtioissa toimi perinteisesti vahva ortodoksinen kirkko, oli toisissa puolestaan hallitsevana vahva roomalaiskatolinen perinne tai jopa useampiakin protestanttisia vähemmistökirkkoja, joiden toiminnan sovittaminen samaan tai samansuuntaiseen järjestysmalliin muodostui ongelmalliseksi. Yhtenäisen valtiollisen kirkkopoliitiikan löytämistä oli niin ikään omiaan vaikeuttamaan eri kirkkokuntien toisistaan poikkeavat opilliset käsitykset kirkon luonteesta ja sen suhteesta maalliseen valtaan sekä

maassa vallinneet kirkolliset perinteet ja kirkkojen keskinäiset ylikansalliset yhteydet.

KOHTI YHTEISTÄ SOSIALISTISTA KIRKKOPOLIITIKKAA

Kirkollisten kysymysten synnyttämät ristiriidat eri maissa ja tarve kirkkopoliittisten eroavuuksien eliminomiseksi eri maiden välillä johtivat siihen, että uskonnollisista ja kirkollisista asioista vastaavat viranomaiset ryhtyivät vuodesta 1957 alkaen järjestämään kyseisen valtiollisen virkakunnan edustajien yhteisiä neuvottelupäiviä ja lisäämään kirkollisiin ongelmiin liittyvää muuta yhteistyötä sosialististen maiden kesken. Ilmeisesti Unkarin kansannousun inspiroimana ja sikäläisen hallitusvallan aloitteesta ensimmäinen valtion uskontoasiain viranomaisten yleiskokous järjestettiin syyskuussa 1957 Budapestissa. Sen jälkeen vastaavia neuvottelukokouksia järjestettiin kolmen vuosikymmenen ajan eri puolilla Itä-Eurooppaa aina vuoteen 1986 saakka. Monenkeskisiin yleiskokouksiin osallistuivat useimmiten sosialististen maiden uskonto- tai kirkollisasiain virastojen johtavat virkamiehet avustajineen. Kyseisen virkakunnan johtavaan eliittiin ja omien maitensa uskontoasiain virastojen johtoon kuuluivat muun muassa neuvostoliittolaiset V. A. Kurojedow, G. Karpow ja P. Makarzew, unkarilaiset Imre Miclòs ja János Horváth, tšekki Karel Hruza ja slovakki Karel Homola, itäsaksalaiset Hans Seigevasser, Werner Eggerth, Willy Barth ja Hans Weise, puolalaiset Kazimierze Kalkol ja Tadeus Zabinsky, bulgarialainen Stoyene Baramoes ja romanialainen Cheorgeus Neuciu. Vaikka osanottajien joukko saattoi varsinakin eräiden maiden, kuten Puolan, osalta vaihdella, se pysyi kuitenkin keskeisten henkilöittensä osalta varsin samanlaisena. Heidän lisäksi kokouksiin osallistui usein ryhmä kunkin maan uskontoasian alempia viranomaisia tai puolueen edustajia.

Isojen monenkeskisten johtajatasolla käytyjen neuvottelukokousten rinnalla järjestettiin myös lukuisia kahdenvälisiä tai laajempia valmistavia neuvottelukokouksia kirkollisvirastojen työntekijäin kesken. Niin ikään eri maiden viranomaiset kävivät keskenään laajaa kirjeenvaihtoa ja informoivat toisiaan sekä oman maansa että yhteisistä kirkkopoliittisista ongelmista ja tilanteista. Siten kirkol-

lisasiain valtiollisten viranomaisten monenkeskiset neuvottelukokoukset olivat vain yksi, joskin tärkeä osa kirkolliseen ja uskonnolliseen toimintaan suuntautunutta sosialististen maiden valvontajärjestelmää ja muodostivat pohjan laaja-alaiselle yhteistoiminnalle uskontoa ja kirkkoja koskeneen problematiikan käsittelyssä. Tämän lisäksi kirkko- ja uskontopoliittiset kysymykset saivat jopa merkittävän sijan eri sosialististen maiden turvallisuusviranomaisten toiminnassa sekä heidän järjestämässään vuosittaisissa yhteiskokouksissa keskinäisen informaation vaihtamiseksi tai yhteisten poliittis-operatiivisten toimien järjestämiseksi määrättyjen aktioiden toteuttamiseksi.

Vaikka kirkkopoliittiseen yhteistyöhön tähdänneet neuvottelukokoukset ja niihin liittynyt muu yhteistyö muodostui Itä-Euroopan sosialististen maiden piirissä varsin laajaksi ja intensiiviseksi, siitä ei annettu tietoja julkisuuteen. Pikemminkin asiasta haluttiin vaieta. Kun multilateraalisten kokousten keskustelut ja päätökset saatettiin kuitenkin aikaan kyseisten maiden valtiollisen johdon ja puolueiden tietoon, säilyi kirkko- ja uskontopoliittisten neuvottelupäivien toiminnasta, keskusteluista ja kannanotoista kiinnostavaa arkistoaineistoa myös jälkimaailmalle. Niinpä entisen Saksan demokraattisen tasavallan puolueitten ja joukko-organisaatioiden säätöarkistossa (Berlin-Lichterfelde) on säilynyt aineistoa yli 40 kyseisistä kirkkopoliittisten viranomaisten yhteisistä neuvottelupäivistä ja muista tähän liittyvistä kokouksista, joissa oli edustajia vähintään kahdesta tai useammasta maasta. Berliinissä niin ikään toimiva Institut für vergleichende Staat-Kirche-Forschung on puolestaan harjoittanut tähän aineistoon kohdistunutta tutkimusta ja sen johtaja tohtori Joachim Heise julkaisut muun muassa kyseistä toimintaa esittelevän katsauksen *Die Staatsämter für Kirchenfragen sozialistischer Staaten und ihre Kontakte*.

USKONTOPOLIITTISTEN NEUVOTTELUKOKOUSTEN ANTI

Vaikka yhteiseen kirkko- ja uskontopoliittiseen tähtävien neuvottelukokousten toiminnasta säilynyttä aineistoa on pidettävä myös Heisen mukaan varsinkin monien kokousten osalta puutteellisenä

sekä esimerkiksi käännösongelmien vuoksi laadullisesti epätarkkana, se antaa kuitenkin alkuperäislähteisiin perustuvan kuvan kyseisen kirkkopoliittisen toiminnan yleisestä suunnasta ja pyrkimyksistä. Toiminnan yhteisen maailmankatsomuksellisen-teoreettisen perustan muodosti kaikkia yhdistävä tavoite, jonka mukaan kirkkojen vaikutusta oli pyrittävä kaikin keinoin vähentämään kansanjoukkojen ja erityisesti nuorison keskuudessa. Tämän päämäärän saavuttamiseksi oli syvennettävä ateistista propagandaa. Kyseinen tavoite sai sanallisen ilmauksensa jo ensimmäisessä Budapestin kokouksessa. Uskonnon- ja kirkkojen vastaisen toiminnan katsottiin niin ikään olevan erottamaton osa puolueen ja valtion toimintaa, kuten tšekki Karel Hruza totesi painokkaasti Prahan kokouksessa vuonna 1960.

Yhteisen ideologisen perustavoitteen ohella neuvottelukokousten mielenkiinto suuntautui kuitenkin erityisesti määrättyihin painopistealueisiin, jotka koettiin Itä-Euroopan sosialististen maiden poliittisten pyrkimysten kannalta polttaviksi tai ongelmallisiksi. Näihin kuului ylitse muiden kysymys Itä-Euroopan kirkkojen suhteesta Vatikaaniin valtiona ja Pyhään istuimeen maailman roomalaiskatolisen kristikunnan keskuksena. Tähän oli syynä kommunististen vallanpitäjien tuntema epäily, että roomalaiskatolinen kirkko oli aina syvimmältään Vatikaanille uskollinen, sekä heidän tuntemansa vastenmielisyyden roomalaiskatolisen kirkon hierarkiaa kohtaan, joka ei ollut halukas myöntymään kommunistisen hallitusvallan totalitaristisiin vaatimuksiin. Kun Rooman kirkolla oli perinteisesti voimakas kannatus useissa itäryhmän maissa, etenkin Puolassa, Unkarissa ja Tšekkoslovakiassa sekä sen myötä läheiset yhteydet Roomaan, näkivät Itä-Euroopan uudet vallanpitäjät erääksi tehtäväkseen kyseisten kirkkojen yhteyksien rajoittamisen Roomaan. Roomalaiskatolisen kirkon ja Vatikaanin ongelmallisuutta oli omiaan lisäämään sekä paavi Pius XII:n (1939–1958) varsin jyrkkä kommunisminvastainen asenne että hänen seuraajansa paavi Johannes XXIII:n (1958–1964) järjestämä Vatikaanin toinen konsiili ja hänen aloittamansa roomalaiskatolisen kirkon uusi idänpolitiikka.

Pyrkimys Rooman vaikutuksen rajoittamiseksi ja eliminoimiseksi kuului erityisesti Neuvostoliiton

edustajien keskeisiin poliittisiin ja kirkkopoliittisiin tavoitteisiin. Se johti siihen, että kysymys Rooman kirkosta ja suhteesta Vatikaaniin nousi keskeisesti esille Itä-Euroopan kirkkopoliittisten vaikuttajien suuremmissa ja pienemmissä konsultaatioissa. Kirkollisten yhteyksien rajoittaminen suhteessa Vatikaaniin synnytti myös jännitystä toisaalta asiaa voimakkaimmin ajaneiden Neuvostoliiton edustajien ja vahvojen roomalaiskatolisten maiden, Puolan ja Unkarin edustajien kesken. Varsinkin paavi Johannes XXIII:n aloittaman uuden idän politiikan valossa Moskovan torjuva politiikka suhteessa Vatikaaniin vaikutti kestävämmältä puhumattakaan siitä, että se oli ristiriidassa Neuvostoliiton poliittisen johdon pyrkimysten kanssa luoda pääsihteerin Nikita Hruštšovista alkaen omat, rauhanpropagandan sävyttämät ”ystävyyssuhteensa” Vatikaaniin. Samanaikaisesti kun Moskovan poliittinen johto loi poliittisia ystävyyssuhteitaan Vatikaaniin, Itä-Euroopan maiden kirkkopoliittiset edusmiehet joutuivat vielä vuonna 1972 Sofiassa järjestetyssä yhteiskokouksessa hyväksymään päätöksen, jossa diplomaattisten suhteiden solmiminen Vatikaanin kanssa päätettiin yhteisesti torjua. Näin Moskovan poliittinen tahto muodostui Rooman ja Vatikaanin yhteyksien osalta Itä-Euroopan yhteistä kirkkopoliittista suuntaa määrääväksi.

Toinen keskeinen teema Itä-Euroopan kirkkopoliittisten vaikuttajien yhteiskokouksissa oli kysymys Prahan kristillisestä rauhaliikkeestä. Tämän 1950-luvun lopulla toimintansa aloittaneen kirkkoyhdistyksen järjestön pyrkimyksenä oli toimia ennen kaikkea sosialismin rauhansanomien viestinviejänä uuden stalinilaisen kirkkopoliittisen hengessä. Itä-Euroopan sosialististen maiden piirissä syntyneenä se nautti yleistä arvontoa myös itäryhmän valtioiden kirkkopoliittisten vaikuttajien piirissä. Mutta samalla sen yleinen asema, kehityksen suunta ja toiminnan luonne herättivät runsaasti keskustelua heidän keskuudessaan. Keskustelujen tarvetta oli sittemmin omiaan lisäämään Prahan kevään 1968 myös rauhanliikkeessä aiheuttama kriisi ja liikkeen johdon vaihtuminen. Prahan rauhanliikkeen toiminnan suunnasta ja ongelmista keskusteltaessa sai keskeisen roolin Tšekkoslovakian edustajat, jotka toimivat samalla eräänlaisina yhdyshenkilöinä rau-

hanliikkeen johdon ja sosialististen maiden kirkkopoliittisten vaikuttajien välillä.

Vaikka Prahan rauhanliike toimi ensisijaisesti Itä-Euroopan sosialististen maita ja niiden kirkkoja yhdistävänä järjestönä, sen toivottiin saavan jäsenikseen yhteisöjä ja näkyviä julkisuuden henkilöitä myös lännen kirkkojen piiristä. Tämän vuoksi valtion kirkkopoliittiset vaikuttajat pitivät muun muassa tärkeänä tšekkiläisen teologian professori Josef Hromadkan toimintaa rauhanliikkeen johdossa läpi 1960-luvun, vaikka hän ei hyväksynyt esimerkiksi heidän toivomaansa valtion ateistista propagandaa. Samoin kirkkopoliittisten vaikuttajien muun muassa Prahan kokouksessa vuonna 1960 esittämien käsitysten mukaan rauhanliikkeen ei tullut avoimesti asettua vastustamaan läntisenä pidettyä Kirkkojen maailmanneuvostoa, vaan mieluummin pyrkiä vetämään sen piiristä joukkoonsa yksityisiä persoonallisuuksia. Toisaalta pyrkimys läntisten kirkkojen edustajien rauhanliikkeen piirissä esittämät käsitykset herättivät kirkkopoliittisten vaikuttajien keskuudessa ajan mittaan arvostelua etenkin sen vuoksi, että rauhankysymyksen teologinen ja eettinen pohdinta sai heidän vaikutuksestaan liiaksi tilaa liikkeen toiminnasta. Teologista pohdintaa tärkeämpää oli kirkkopoliittisten vaikuttajien mielestä poliittisten ongelmien käsittely ja kaikkien kirkkojen asettuminen taisteluun rauhan puolesta ja asevarustelun lopettamiseksi, kuten etenkin venäläiset osanottajat korostivat. Samasta syystä kirkkopoliittiset vaikuttajat asennoituivat varsin pidättyvästi myös Tšekkoslovakiassa ja Saksan demokraattisessa tasavallassa järjestettyihin dialogeihin kristittyjen ja marxilaisten kesken. Heidän mielestään dialogit eivät soveltuneet luokkataistelun aseiksi.

Varsinkin ”Prahan kevät” vuonna 1968 ja sen Prahan rauhanliikkeessä aiheuttama kriisi koetteli myös sosialististen maiden kirkkopoliittisten vaikuttajien yhteistyötä ja aiheutti heidän keskuudessaan tiettyä jännitystä. Kriisin jälkeen Berliinissä vuonna 1969 järjestetyssä yhteiskokouksessa kyseiset vaikuttajat tulkitsivatkin kriisin johtuneen osaltaan läntisten reaktionaaristen ja antisosialististen mielipiteiden saamasta jalansijasta rauhanliikkeen piirissä. Tämän mukaisesti kirkkopoliittiset vaikuttajat vaativat – vastoin liikkeen varhaisemman joh-

don ja monien liikettä tukeneiden itäeurooppalaisten kirkonmiesten kantaa – rauhanliikkeen johdon puhdistamista ”imperialististen voimien” vaikutuksesta ja sen toiminnan palauttamista dialogien asemesta alkuperäiseen, progressiivisen rauhantyyntöön suuntaan. Sen mukaisesti rauhanliike saikin aieman professori Hromadkan johtaman hallituksen tilalle uuden Leningradin metropoliitta Nikodimin johtaman hallituksen ja ajautui toimintansa puolesta entistä tiukempaan valvontaan.

Kolmannen keskeisen yhteistyöalueen Itä-Euroopan kirkkopoliittisten vaikuttajien työssä muodosti toisen maailmansodan jälkeen voimistuneen kirkkojenvälisen toiminnan ja siihen osallistuvien Itä-Euroopan kirkkojen ja kokousedustajien seuranta ja ohjaus. Vaikka kirkkojenvälisten liikkeiden, kuten Kirkkojen Maailmanneuvoston, Euroopan kirkkojen konferenssin ja Luterilaisen Maailmanliiton katsottiin toimivan lännen ”imperialististen valtioiden” hengessä ja asianajajina, pidettiin tämän tilanteen muuttamiseksi Itä-Euroopan kirkkojen osallistumista kyseisten järjestöjen toimintaan suotavana. Se johtikin useiden Itä-Euroopan kirkkojen liittymiseen muun muassa Kirkkojen maailmanneuvoston jäseneksi aina Venäjän ortodoksista kirkkoa myöten. Sitä pidettiin tarpeellisena ennen muuta lännessä Neuvostoliiton ja muiden Itä-Euroopan maiden uskontopolitiikkaan kohdistetun kritiikin torjumiseksi, mutta myös Vatikaanin sekä lännessä toimivien ortodoksisten emigranttikirkkojen ja Konstantinopolin amerikkalaismyönteisen ortodoksisen patriarkaatin toiminnan vastustamiseksi.

Liittyminen kirkkojenvälisten järjestöjen jäseneksi edellytti kirkkopoliittisten viranomaisten mielestä kuitenkin samalla itäeurooppalaisten kirkkojen kasvavaa yhteistoimintaa paitsi henkilövalinnoissa myös pyrkimyksessä toteuttaa sosialististen maiden poliittisia päämääriä kyseisten järjestöjen toiminnassa. Sen mukaisesti sosialististen maiden edustajien tuli pyrkiä lisäämään edustajiensa määrää kyseisten liikkeiden hallinnossa sekä toimia perinteisen vanhoillisen teologisen linjan korvaamiseksi progressiivisella asevarustelun lopettamista ja rauhan säilyttämistä koskevilla vaatimuksilla. Näin sosialististen maiden edustajat saattoivat heidän mielestään näytellä monissa kirkkojenvälisissä

kokouksissa merkittävää roolia Itä-Euroopan valtioiden päämäärien toteuttamiseksi. Johtipa sosialististen maiden yhteisen esiintymisen vaatimus myös siihen, että sikäläisten kirkkojen kokousedustajille järjestettiin muun muassa Kirkkojen maailmanneuvoston Uppsalan yleiskokousta vuonna 1968 silmälläpitäen yhteinen valmisteluseminaari. Esi valmistelussa delegaation jäsenet saivat ohjausta sosialististen maiden näkökohtien esillä pitämiseksi kokouksen eri vaiheissa. Ennakoiva valistus ulottui koskemaan paitsi henkilövalintoja ja kokouksen yleistä toimintalinjaa myös kokouksen eri jaostojen toimintaa, joiden käsittelemiin teemoihin haluttiin puuttua sosialististen maiden näkökulmasta.

Sama vaatimus, joka kohdistui kirkkojenvälisten järjestöjen toimintaan osallistuvia, koski viime kädessä myös kaikkia kansainväliseen toimintaan syystä tai toisesta osallistuneita itäeurooppalaisia kirkonmiehiä. Se, missä määrin he edustivat toimissaan selvästi poliittisten taustavaikuttajiensa vaatimaa kirkkopoliittista linjaa, jäi luonnollisesti riippumaan vallitsevasta tilanteesta tai heidän henkilökohtaisesta halusta ja tarpeesta esiintyä tämän näkemyksen edustajina. Pyrkimys yhteisen kirkkopoliittisen toimintalinjan toteuttamiseksi kuului kuitenkin kirkkojenvälisen toiminnan yleisiin edellytyksiin.

KIRKKOPOLIITTISEN OHJAUKSEN AIHEUTTAMAT ONGELMAT

Kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen toimintaan kohdistunut valtiollinen ohjaus lisäsi osaltaan kirkkojenvälisen toiminnan ongelmallisuutta. Vaikka pyrkimys kirkkojen järjestelmälliseen ohjailuun pysyi salaisena aina kommunistisen järjestelmän luhistumiseen saakka, monet huomioitsijat niin idän kuin lännen kirkoissakin panivat tämän merkille. Tämä koski etenkin monia kirkkojenvälisiä, eku-meenisia järjestöjä ja niiden toimintaan aktiivisesti osallistuvia henkilöitä, jotka joutuivat pysyvästi kosketukseen Itä-Euroopan kirkkojen kanssa. Se koski arvattavasti myös useimpia suomalaisia kirkonmiehiä, jotka joutuivat tekemisiin itäeurooppalaisten virkaveljiensä kanssa ja osallistuivat muun muassa Venäjän ortodoksisten kirkon edustajien kanssa vuodesta 1970 alkaen käytyihin oppikeskusteluihin.

Pyrkihän suomalainen osapuoli ottamaan tietoisesti huomioon alusta alkaen, että neuvotteluissa tuli välttää pyrkimystä kirkollisten keskustelujen alistamista ajankohtaisten poliittisten pyrkimysten välineeksi. Tässä pyrkimyksessä lieneekin – eräistä toissensuuntaisista pyrkimyksistä huolimatta – varsin hyvin onnistuttu. Missä määrin sama toteutui myös yksityisten kirkonmiesten ja eräiden Itä-Euroopan kirkkoihin yhteyksiä vaalineiden kristillisten järjestöjen osalta, ei ole lähemmin tutkittu.

Edellä kuvattu kirkkopoliittinen ohjailu ja sitä koskevat epäilyt synnyttivät kuitenkin uskottavuusongelmia erityisesti Itä-Euroopan kirkkojen omassa piirissä. Tämä koski varsinkin monien sikäläisten kirkonjohtajien toimintaa, jotka asemansa ”velvoittamina” joutuivat julkisissa kannanotoissaan seuraamaan kirkkopoliittisten taustavaikuttajiensa yhteisesti vaatimia korostuksia ja ratkaisumalleja. Oman kirkkonsa ja kirkkokansansa silmissä he saattoivat kuitenkin samalla saada lausuntojensa vuoksi ”luopion” leiman ja heidän katsottiin kannanotoissaan edustavan enemmän vallanpitäjiensä kuin oman kirkkonsa käsityksiä, mikä kosketti samalla koko kirkkokunnan uskottavuutta.

Kyseinen ”ohjattujen mielipiteitten” ongelma koskee osaltaan myös kylmän sodan aikakauden tutkimusta. Tutkija joutuu lähdekritiikissään arvioimaan, milloin kysymyksessä on tutkittavan henkilön tai hänen edustamansa yhteisön todellinen oma mielipide, milloin hän taas puhuu vallanpitäjiensä suulla. Tutkijakin voi joutua joskus sokeaksi tulleen Iisakin tavoin päättämään: ”Ääni on Jaakobin ääni, mutta kädet ovat Esaun kädet.”

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Institut für vergleichende Staat-Kirche-Forschung, Berlin.

Protokolle über die Konferenzen der staatlichen Ämter für Kirchenfragen in den sozialistischen Länder

Budapest 1957, 1967, 1973, 1975

Praha 1958, 1960, 1982

Berlin 1960, 1963, 1968, 1974

Varsova 1967

Moskova 1970

Kirjallisuus

BESIER, GERHARD

1993 *Der SED-Staat und die Kirche: Der Weg in die Anpassung.* München: C. Bertelsmann.

CHRYSOSTOMUS, JOHANNES

1968 *Kirchengeschichte Russlands die neueste Zeit III: Die russische Kirche in und nach dem Zweiten Weltkrieg.* München, Salzburg.

HEISE, JOACHIM

2002 *Die Staatsämter für Kirchenfragen sozialistischer Staaten und ihre Kontakte: Ein Überblick.* Schriftenreihe des Instituts für vergleichende Staat-Kirche-Forschung. Heft 12. Berlin.

LAHTINEN, AARNO & LAITILA, TEUVO &

SUTTNER, ERNST

1991 *Usko, toivo ja vallankumous: Kristinusko ja kirkko Neuvostoliitossa.* Helsinki: Otava.

MASER, PETER & SCHJÖRRING, JENS HOLGER (ED.)

2002 *Zwischen den Mühlsteinen: Protestantische Kirchen in der Phase der Errichtung der kommunistischen Herrschaft in östlichen Europa.* Erlangen: Martin Luther-Verlag.

MURTORINNE, EINO

2010 ”Kirkkojen ja uskontojen asema kommunismin valtakautena”. *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa.* Toim. Marja Turunen. Helsinki: Edita, 10–45.

SHKAROVSKIJ, MICHAIL

2003 “Die Russisch-Orthodoxe Kirche und anireligiöse Staatspolitik in der Sowjetunion”. *Im Räderwerk des ”real existierenden Sozialismus”:* Kirchen in Ostmittel- und Osteuropa von Stalin bis Gorbatschow. Hrsg. Har- mat Lehmann & Jens Holger Schjöring. Göttingen: Wallstein, 14–30.

WOLLE, STEFAN

2011 *DDR Eine kurze Geschichte.* Frankfurt am Mein: Fischer Verlag.